

APÉNDICE DOCUMENTAL

Transcripción de documentos conservados en el Museo de Bellas Artes de Castellón redactados por Vicente Sos Baynat y Francisco Esteve Gálvez

Andrés Bedmar Vidal
Jorge A. Soler Díaz

1. DOCUMENTOS DE VICENTE SOS BAYNAT

1.1. Importantes descubrimientos prehistóricos y arqueológicos. **Heraldo de Castellón, Año XXXIII, 10.247, 5 de septiembre de 1922, Castellón.**

Invitado por mi muy amigo don Manuel Calduch, acabo de visitar las excavaciones que se practican cerca del vecino pueblo de Villarreal, en una finca propiedad de don Manuel Llorens.

Por lo que mi amigo me refirió, aquella misma mañana, llegué a capacitarme de que en verdad, se trataba de algo sumamente importante; pero cuando vi los objetos encontrados y el lugar de las exploraciones quedé sorprendido, porque la importancia superaba en mucho a lo que me imaginara, ya que lo descubierto forma un conjunto muy complejo por la diversidad y la cantidad.

Entre lo más saliente, fragmentos de vasijas de una cerámica tosca y primitiva, pucheretes, caceros, vasos etc. de cerámica roja y negra; huesos de distintas especies de animales, de determinación nada difícil, piezas múltiples y variadas de collares, interesantes por la ordenación y el contraste de las coloraciones.

Además se han encontrado monedas, amuletos, punzones, y otros muchísimos objetos cuya nota detallada no transcribo en gracia a la brevedad.

Pero lo que más sobresale por su trascendencia, son los esqueletos humanos que se han desenterrado y de los cuales se conservan cuatro cráneos algo deteriorados por la fragilidad de hueso, pero no por ello dejan de poderse apreciar hasta el deta-

lle, todas las particularidades dignas de estudio. Lo que más llama la atención y de donde posiblemente se harán considerables deducciones es de la forma de dentición, toda ella desgastada, de tal manera, que los dientes y los molares, en lugar de ser constantes y con rugosidades, presentan a manera de truncaduras planas cerrada la boca de aquellos seres, la dentición de la maxila superior e inferior, tendrían un contacto de superficie a superficie.

Por ahora, es forzoso abstenerse de sentar afirmaciones que expliquen todos estos hallazgos, porque para llegar a las concretaciones se han de estudiar detenidamente, por los entendidos, tan valiosos objetos.

Con tal fin, el Centro de Cultura Valenciana, ha anunciado que, para dentro de poco, visitarán aquellos lugares los señores Gómez Serrano y don Nicolás Prumilio.

Hasta ahora ya se han efectuado someros estudios preliminares, puesto que ciertos especialistas de estas doctrinas, tienen algunas noticias de ello. Además estas exploraciones que empezaron hará más de cuatro meses, desde unos veinte días acá, se les ha dado un mayor incremento pues a diario hay dos hombres ocupados exclusivamente en las excavaciones.

Hay mucha labor realizada, siendo siete los pozos que se han abierto y de los que algunos ya están completamente explorados. Se trata de unos pozos de poca profundidad, con abertura estrecha y abovedada, en cuyo interior entremezcladas con tierra y grandes pedruscos, se encuentran los objetos.

Precisamente por debajo de estos pozos, que se hallan a poca distancia unos de otros, hay una

caverna con entrada natural por la ladera derecha del río Mijares y que está todavía sin visitar porque por ahora, el acceso es imposible. Quizás exista alguna relación entre los pozos y la caverna, si no de contacto directo, posiblemente como relaciones de habitabilidad.

Por esto y por si se encuentran nuevos lugares de excavación, es de sospechar que todavía han de sobrevenir abundantes sorpresas.

Los trabajos se hacen a presencia y dirección de los hermanos don Juan Bautista y don Máximo Nebot López, y el propietario de los terrenos don Manuel Llorens, auxiliados por don Manuel Calduch. También el doctor don Joaquín Tuixans tiene una intervención valiosa y muy directa.

La obra que están llevando a cabo estos señores es verdaderamente digna de ser admirada por todos, máxime cuando quizás en día no lejano se pueda apreciar la enorme significación que tendrán para la ciencia tales hallazgos.

Es indudable que todos los interesados por estas cuestiones, recibirán con agrado la noticia y con ansiedad esperarán conocer los resultados de la investigación.

Vicente Sos.
Castellón-2-IX-22

1.2. Vila Filomena. Inventario 1924

Informe elaborado el 10 de abril 1924 de 15 páginas manuscritas que presenta V. Sos con una nota previa firmada en marzo de 1922

Nota previa manuscrita

Contenido.

Diez hojas con dibujos parciales, originales de Vicente Sos, de los restos de fauna de la estación eneolítica Villa Filomena de Villarreal, hechos en 1922.

Los principales a tinta, dispuestos para publicar se extraviaron cuando la guerra civil.

Los dibujos que incluyo, son como notas que pueden archivar, si se estima que merecen su conservación.

[Firma de V. Sos]

Manuscrito

[0]
Villa Filomena
Inventario
1924
[Firma de V. Sos]

[1]

Estación eneolítica de Villa Filomena-Villarreal (Castellón de la Plana)

Índice general de las agrupaciones hechas con los objetos encontrados, para trasladarlos a Castellón.

Se hace cargo de los mismos la Junta o Comisión Provincial de Monumentos.

Se depositan en el Instituto Provincial de Segunda Enseñanza de Castellón.

10 de Abril de 1924.

(Copia del original redactado en Villarreal.

Una copia se entregó

a la Comisión Provincial de Monumentos)

[Firma de V. Sos apaisada en el lateral izquierdo]

[2]

Índice general de los paquetes

I- Huesos humanos

1-Cabeza

- 1-1-Cráneo de adulto con parte de rostro.
- 2-2-Cráneo de joven con rostro.
- 3-3-Cráneo sin cara nº 1.
- 4-4-Cráneo sin cara nº 2.
- 5-5-Bóveda craneana, joven.
- 6-6-Tres piezas craneanas, dos fragmentos.
- 7-7-Pedazos craneales pequeños, más de 3.
- 8-8-Mandíbula humana de adulto, algo deteriorada, posiblemente correspondiente al cráneo nº 1.
- 9-9-Mandíbula humana correspondiente al cráneo nº 2.
- 10-10-Mandíbula humana, joven.

Figura 12.1. Recortes de de texto con los signos a mano del documento Villa Filomena Inventario 1924

- 11-11-Ocho pedazos de mandíbulas humanas, una rota y pegada.
- 12-12-Cinco piezas de maxilar humano.
- 13-13-Caja conteniendo 35 dientes humanos.
- 14-14-Dos huesos humanos de la cara.

[3]

2-Columna vertebral

Vértebras cervicales

- 15-1-Tres vértebras atlas; una entera; otra sin el arco de la apófisis espinosa; y otra reducida a la articulación izquierda.
- 16-2-Cuatro vértebras axis.
- 17-3-Cinco vértebras cervicales completas.

Vértebras dorsales

- 18-1-Ocho vértebras dorsales completas.
- 38 [símbolo] -2 [símbolo]- 2 [símbolo]³³⁶

Vértebras lumbares

- 19-1-Tres vértebras lumbares, completas.
- 20-2-Cuatro vértebras lumbares, completas.
- 21-3-Diez cuerpos de vértebras lumbares algunas muy deterioradas.
- 22-4-Ocho fragmentos de vértebras de distintas regiones.

3-Cintura escapular

- 23-1-Dos clavículas una entera otra incompleta.
- 24-2-Tres omóplatos, incompletos.

[4]

Extremidades superiores

- 25-1-Siete húmeros, uno completo; tres incompletos; tres fragmentos sin la porción articular.
- 26-2-Nueve piezas de cúbitos y radios.

4-Cintura pélvica

- 27-1-Dos sacros completos, a y b.
- 28-2-Cuatro coxales, dos derechos y dos izquierdos.

5-Extremidades inferiores

- 29-1-Seis fémures (tres pares).
- 30-2-Ocho piezas de tibias y peronés.
- 31-3-Quince piezas de huesos largos.
- 32-4-Cinco calcáneos, tres derechos, dos izq.
- 33-5-Dos astrágalos y una rótula.
- 34-6-Cinco piezas, con cóndilos de fémur.
- 35-7-Metatarsianos, metacarpianos, falanges, etc.
- 36-8-Varias piezas de distintas regiones.

[5]

II- Huesos de animales y cráneos y cornamentas

1-Huesos

- 37-1-Paquete de huesos muy triturados, procedentes del pozo [signo]

- 38-2-Paquete de huesos varios, procedentes del pozo [signo]
- 39-3-Huesos variados del pozo [signo]
- 40-4-Huesos varios del pozo [signo]
- 41-5-Paquete grande con omóplatos fragmentados [signo]
- 42-6-Mandíbulas y molares varios muy rotos [signo]
- 43-7-Costillas fragmentadas de diversas especies [signo]
- 44-8-Falanges, fémures, radios, etc. [signo]
- 45-9-Molar de ciervo muy deteriorado [signo]
- 46-10-Calcáneos, astrágalos, apófisis, etc. de diversas especies
- 47-11-Fragmentos de cornamentas [signo]
- 48-12-Paquete conteniendo fragmentos de costillas [signo]
- 49-13-Otro paquete con fragmentos de costillas [signo]
- 50-14-Huesos diversos[signo]

[6]

- 51-15-Paquete de huesos de diversas especies, muy fragmentados.
- 52-16-Mandíbulas de distintas especies, fragmentadas.
- 53-17-Huesos largos, rotos, muy diversos.
- 54-18-Huesos y cuernos ennegrecidos por la acción del fuego.
- 55-19-Molares sueltos de especies diferentes.
- 56-20-Más molares sueltos de especies diferentes (dos paquetes).
- 57-21-Colmillos e incisivos muy variados.
- 58-22-Numerosos huesos largos, de diversas especies.
- 59-23-Lote como el anterior.
- 60-24-Diversidad de vértebras de animales.
- 61-62-25-Extremidad distal de un húmero.
- 63-26-y 27-Fragmentos de húmeros.
- 64-28-Diversidad de astrágalos.
- 65-29-Cuboides y escafoides.
- 66-30-Diversidad de calcáneos.
- 67-31-Fragmentos de costillas de un mismo ejemplar.
- 68-32-Varias escapulum grandes.
- 69-33-Coxales grandes.
- 70-34-Coxales pequeños.

[7]

- 71-35-Cuboides.
- 71-36-Escapulum [signo]
- 73-37-Parte proximal de diversas tibias (16ej).
- 74-38-Parte distal de varias tibias (9 ejemplares grandes, 5 pequeñas).
- 75-39-Metatarsos y metacarpos (once extremidad inferior; tres piezas enteras pequeñas; dos cabezas pequeñas y dos cabezas superiores pequeñas).

336. Los símbolos que acompañan las anotaciones del manuscrito se detallan en la figura 12.1

76-40-Radios, siete grandes extremidad superior; y una pequeña.

77-41-Radios, extremidad proximal, tres piezas. Un radio entero pequeño.

78-42-Falanges, diecinueve piezas diferentes. Una rótula. Dos calcáneos. Diez fragmentos de la parte anterior de la mandíbula. Tres extremidades proximales de tibias.

79-43-Huesos fragmentados, muy diversos.

80-44-Huesos como en el número anterior.

81-45-Huesos largos y pequeños, varios.

82-46-Mandíbulas inferiores, varias.

83-47-Un húmero muy deteriorado.

84-48-Huesos largos, varios fragmentos.

[8]

85-49-Huesos muy fragmentados, varios.

86-50-Cuernos, muy rotos, diversidad.

87-51-Huesos procedentes de un mismo enterramiento [signo]

88-52-Huesos de un mismo enterramiento [signo]

89-53-Huesos de un mismo cráneo (?)

90-54-Conjunto de varios paquetes conteniendo numerosos fragmentos de cráneos.

91-55-Mandíbula grande muy rota.

92-56-Tres fémures.

93-57-Huesos muy fragmentados y huesos pequeños enteros.

94-58-Huesos diversos fragmentados.

95-59-Paquete de huesos diversos.

96-60-Huesecillos pequeños fragmentados y tres huesos pélvicos de mayor tamaño.

97-61-Caja conteniendo muchísimos huesos rotos.

98-62-Dos metacarpos con sus dedos incompletos.

[9]

2-Cornamentas

99-63-Cornamentas, partes basales, siete piezas.

100-64-Cuernos pequeños, quince piezas.

101-65-Dos cuernos de un mismo ejemplar.

102-66-Paquete con diversidad de cuernos.

103-67-Cuatro cuernos completos.

104-68-Paquete con diversidad de cuernos pequeños, rotos, diversas especies.

-Cráneos

105-69-Cráneo completo, con la mandíbula bien conservada.

106-70-Cráneo, deteriorado.

107-71-Cráneo completo con su mandíbula.

108-72-Cráneo, sin rostro.

109-73-Tres bóvedas craneales diferentes, muy deterioradas.

110-74-Mandíbula grande, Cervus.

111-75-Mandíbula grande algo incompleta.

112-76-Mandíbula como el 75-76.

113-77-Mandíbula sin dientes rota por los extremos.

114-78-Una mandíbula inferior deteriorada.

[10]

115-79-Mandíbula y maxilar con molares.

116-80-Piezas de cráneos y denticiones.

117-81-Tres piezas de mandíbulas con sus molares.

118-82-Occipital, mandíbulas y dientes en piezas muy deterioradas.

119-83-Ocho piezas de maxilares superiores, de especies diferentes.

120-84-Dos mandíbulas enteras, de dos especies diferentes.

121-85-Cinco piezas de mandíbulas diferentes.

122-86-Dos piezas mandibulares.

123-87-Huesos pequeños fragmentados.

124-88-Paquete adicional conteniendo fragmentos de mandíbulas, de molares, etc.

125-89-Bóveda craneana conservando los cuernos.

126-90-Paquete conteniendo numerosos fragmentos de huesos.

127-91-Vértebras de diversos animales, también algunas vértebras humanas.

[11]

III- Arqueología

1-Enseres

128-1-Caja conteniendo tres collares de varias piezas.

129-2-Lote conteniendo tres hachas pulidas, tres piezas incompletas de hachas pulimentadas.

130-3-Paquete conteniendo conchas de moluscos y algunos nódulos de sílex.

131-4-Paquete con más nódulos de sílex.

132-5-Lote con conchas, algunas [no legible]

133-6-Terrón de barro seco, conteniendo apriionadas las cuentas de un collar.

134-7-Lote de once punzones grandes; cinco fragmentos de punzón; y otras piezas diversas de punzones.

135-8-Lote conteniendo: cinco cuchilletes de piedra; tres colgantes de hueso; dos agujas; cuatro puntas perforantes; ocho punzones; otras piezas indefinidas.

[12]

IV- Cerámica

136-1-Un vaso campaniforme entero. A.

137-2-Una cacerola semiesférica, completa. B.

138-3-Perfiles con el n.º 1, seis piezas. C.

139-4-Perfiles con los números 2,3,4,6 y 7. Letra D.

140-5-Perfiles con los números 5,8,9,10,11,12,13,14, y tres piezas más sin número. E.

141-6-Pieza con el número 15. F.

142-7-Pieza con el n.º 16. G.

143-8-Pieza con el n.º 17. H.

144-9-Paquete con los números 17bis, 18, 19 y 20. I.

- 145-10-Paquete con los números I, II, III, IV y V. J.
 146-11-Paquete conteniendo nueva piezas de bordes de tiesto, diferentes. K.
 147-12-Paquete conteniendo asas con las letras A,B,C,D,E,H;AC,AC',DE, e I. L.
 148-13-Doce piezas con adornos variados. M.
 149-14-Veinte y tres piezas pequeñas con adornos. N.
 150-15-Gran variedad de piezas pequeñas, cerámica. Ñ.

[13]

- 151-16-Piezas de una vasija grande. O.
 152-17-Paquete con piezas de recipientes grandes. P.
 152-18-Piedra perforada. Q.
 154-19-Piedra con perforación. R.
 155-20-Piedra con superficie cóncava. S.
 156-21-Esferoide de Piedra. T.
 157-22-Afiladora. U.
 158-23-Piezas de cerámica en fragmentos numerosos. V.

[14]

Sumario

Paquetes y lotes	
-Huesos humanos.....	36
-Huesos y cornamentas.....	91
-Arqueología.....	8
-Cerámica.....	23

Total 158 lotes	

[15]

El embalaje para el traslado a Castellón

- Cajón número 1.** Contiene paquetes con huesos desde el número 1 al número 43 inclusive.
 -**Cajón número 2.** Contiene los paquetes números 44 al 77 inclusive, menos los números 61 y 68. Los paquetes números 80, 82, 83, 84 y 85, y la cerámica desde las letras C, a la V.
 -**Cajón número 3.** Los cuatro cráneos del n.º 1 al 4.
 -**Cajón número 4.** Todos los paquetes que restan.
 -**Cajón número 5.** Los huesos del n.º 61.
 -**Cajón número 6.** Todos los huesos que restan muy rotos.

Día 10 de abril de 1924. [firma de V. Sos apaisada a izquierda del inventario]

1.3. Nota sobre el material eneolítico de Villa Filomena; Villareal. Por Vicente Sos Baynat

Mecanotexto de una página suscrito en marzo de 1982.

En enero de 1922 tuvo lugar el descubrimiento de la localidad eneolítica de Villa Filomena, en las proximidades de Villareal. Seguidamente, la Sociedad Castellonense de Cultura, me encargó que, en su nombre, hiciera un estudio preliminar con destino a su Boletín, tarea que me dispuse a realizar inmediatamente.

Por su parte, la Comisión Provincial de Monumentos, me comisionó para que realizara una catalogación completa de los materiales que fueran apareciendo, a medida que se realizaba la excavación. Terminada ésta y finalizada mi labor, la Comisión Provincial, se hizo cargo de todo lo obtenido y, en lote único formado por varios paquetes, se trasladó a Castellón y quedó depositado en el Gabinete de Historia Natural del Instituto Provincial de 2ª Enseñanza, 20 abril de 1924.

El mismo año del descubrimiento, en el Boletín de la Castellonense de Cultura, tomos III, IV y V, se publicaron unos sucintos artículos míos señalando las características de la localidad, cerámica, material lítico, fauna y antropología.

Ahora, pasados los años, al revisar los apuntes realizados entonces, he podido comprobar la falta de algunas notas principales y que ya no es posible llevar a efecto, el propósito primitivo de redactar una extensa MEMORIA de tan importante localidad prehistórica.

Conservo numerosas fotografías y dibujos originales referentes a piezas de adorno, instrumentos, cerámica, etc. que no se dieron a conocer en su día. También figuras de restos esqueléticos y cráneos humanos y, precisamente, estos últimos, en esta ocasión, son los que interesa dar a la publicidad, estimulados por la lectura del libro reciente del arqueólogo Gusi Jener (1) cuando hace referencia a la poca documentación que se posee de la Antropología provincial de Castellón, en especial de los tiempos neolíticos y eneolíticos.

Por tanto, suponemos de gran interés las fotos y dibujos de los cráneos humanos que adjuntamos. Los valores antropométricos de los mismos figuran en nuestro artículo del año 1923(2).

Las referencias de todas las figuras que siguen son las siguientes:

Fig.1 - Materiales heterogéneos: huesos sueltos, cerámica, collares, punzones de hueso, cornamentas, etc.

Fig.2 - Huesos largos y cortos, vértebras, mandíbulas, etc. y cinco cráneos humanos.

Fig.3 - Cuchilletes de sílex, botones y otras piezas de hueso.

Fig.4-Varios modelos de punzones de hueso.

Fig.5-Vaso campaniforme completo, típico.

Fig.6 - Cuenco semiesférico.

Fig.7 - Barro endurecido conteniendo las cuentas de un collar.

Fig.8 - Cráneo humano n.º1, lado derecho, cara y mandíbula inferior.

Fig.9 - Cráneo humano n.º2, a, norma lateral derecha. Con mandíbula inferior.

Fig.10 - Cráneo n.º2, b, el mismo anterior, norma frontal, con mandíbula inferior.

Fig.11 - Cráneo n.º3, norma lateral izquierda, sin cara ni mandíbula inferior.

Fig.12 - Cráneo n.º4, norma lateral izquierda, sin cara ni mandíbula inferior

Fig.13 - Dibujo del cráneo n.º1, en norma frontal, tamaño natural.

Fig.14 - Dibujo del cráneo n.º2, en norma frontal, tamaño natural.

Existe una relación completa de todo el material encontrado en Villa Filomena que figura en otro lugar.

Vicente Sos Baynat
Madrid-marzo-1982.
[firma de Vicente Sos]

-(1)- *Gusi Jener* (F.)- Castellón en la Prehistoria. Ed. Diputación Provincial. Servicios Arqueológicos, pág. 131. Castellón 1981.

-(2)- Sos Baynat (V.)- Una estación prehistórica en Villarreal. Boletín Soc. Cast. de Cultura. t.IV, pág. 100. Castellón 1923.

2. DOCUMENTOS DE FRANCISCO ESTEVE GÁLVEZ³³⁷

2.1. Els vasos de Vil·la Filomena

Nota manuscrita en cartulina que acompanya el vaso campaniforme entero que conserva la col·lecció.

[1]Dels tres vasos sencers que es trobaren a Vil·la Filomena el primer se l'endugué a Madrid l'escultor Ortells i ja no saberen d'ell. Era un "perolet", esfèric amb poca vora sortint i la superfície llisa. Els altres dos els guardava Nebot i malgrat l'intervingueren la col·lecció els mantingué en les seues mans, per benevolença de la Comissió, que actuà a desgrat.

Als pocs anys d'acabar la guerra li oferiren a Mariano "ceràmica d'excavacions", que deurién ser els vasos que Nebot trobà a Santa Bàrbara. Els de Vil·la Filomena els portà Llorens, silencià el nom del venedor, i no sabia la procedència; que vaig silenciar per tancar millor el tracte.

Con dificultades y en lápiz al final del documento se lee:

El vas llis en la capsa N. Ací el vas campaniforme.

2.2. Vil·la Filomena

Nota manuscrita en dos pàgines

[1] Damunt l'esquerp marge del Millars, a poc de passar el "termet" de la Mare de Déu de Gràcia, es troba aquesta estació prehistòrica que ja és clàssica per a l'estudi del vas campaniforme al País Valencià. Sempre publicada com a necròpolis en realitat degué ser un llogaret i reducte fortificat, que centrava la vida de la gent que habitava en les terrasses obertes a la vora del riu. Serví a l'ensens de necròpolis i els enterraments es feren aprofitant les mateixes sitges del poblat, que era molt reduït.

Aitals sitges eren prou nombroses, coneixent-ne 27 excavades per Nebot, 1 que trobava jo intacta i dues, que vaig poder veure abans de destruir-les quan acabaren de rabassar la parcel·la per plantar tarongers. Però moltes estaven rebliades de terra; altres contenien cendres, testos, utensilis de pedra malmesos, ossos d'animals; i sols unes poques eren sepultures. En una d'elles aparegueren dos esquelets, posats l'un al costat de l'altre. Les desferres humanes eren importants podent-se encara recollir sis cranis sencers i nom-[2]brosos ossos llegs [sic].

El material arqueològic compren: destrals massisses o planes de basalt, diorita, ofita, fibrolita...; fulles de sílex; peces dentades de falç; rascadors i belles puntes de sageta triangulars amb espiga i aletes; punxons d'os; agulles de treball fi; moltes peces de collar discoïdals o cilíndriques de calça [sic], pissarra, calaïta [sic] o de valva de pectuncle; un curiós penjoll d'os cilíndric amb ansa per a lligar-lo i altres retallats en ullals de senglar, en forma de mitja lluna. Abundava la ceràmica, que dona una gran varietat de tècniques i estils: grollera; ben polida; de superfície llisa; amb relleus; decorada per incisions fetes amb un punxó; per bandes puntillades; i per impressions de cordells. Hi ha un vaset campaniforme sencer i nombrosos fragments, potser d'uns deu vasos semblants. Tots són del tipus internacional, tret de tres fragments que pertanyen al grup de Salamó.

337. Como el erudito que fue, don Francesc Esteve Gálvez demuestra un gran dominio del valenciano aunque no lo podemos adscribir claramente a la variante dialectal castellanense, ni a ninguna otra. Estos factores pudieron deberse a que desarrolló sus estudios universitarios en la ciudad de Barcelona, en un momento en que las normas fabrianas se estaban consolidando en la esfera catalana. Del mismo modo, de buen seguro influirían en Esteve las Normas de Castellón de 1932 ya que, por aquel tiempo, estaba de vuelta en su Castellón natal. Es por ello que en los escritos objeto de transcripción, que aun no estando fechados sabemos que son posteriores a 1952 por referencias internas, utiliza indistintamente los pronombres posesivos *seves* o *seues*, aunque tiende más a la segunda forma; palabras propiamente catalanas que no suelen usarse en la variante occidental como *atractivola* o *desferres*; así como palabras con arraigo en Castellón como *alter*. Su destierro en Tierras del Ebro también dejaron impronta en su vocabulario con términos como *lleg*, propio de Tortosa, donde ejerció la docencia desde 1943 hasta 1959. No obstante lo dicho, en sus escritos también aparecen arcaísmos como *aital* y *benevolença*, y castellanismos, como *calça*, *puntillada*, o la conjunción copulativa *y*, que hemos creído conveniente transcribir tal cual.

2.3 L'estació Prehistòrica de Vil·la Filomena

Cuaderno manuscrito en 17 páginas. Se acompaña de 26 páginas que contienen 29 figuras (1-28, dos de ellas numeradas con el 27). Sin fecha.

[1] L'ESTACIÓ PREHISTÒRICA DE VIL·LA FILOMENA

La més coneguda de totes les estacions prehistòriques de la nostra comarca estigué a la Vil·la Filomena, a prop de l'ermita de la Verge de Gràcia, damunt l'esquerp marge de la dreta del riu Millars. Ací hi hagué fins a la segona dècada de la present centúria un gran amuntegament de terra i pedres que no podia ser natural; i, en efecte, quan en 1917 l'enrasaren per nivellar la parcel·la i fer el jardí de la vil·la sortí al mig un esquelet humà; i al rabassar de nou en 1922 per millorar la terra, seguiren sortint testos i algun vaset sencer.

Fet que donà lloc a les excavacions que seguiren, malaurament [sic] portades per persones sense la deguda preparació per córrer aquella aventura arqueològica. Y [sic] així, no es prengué nota dels llocs exactes on es feien les troballes, o classificar els testos per procedències intentant refer algun vas, ni de l'emplaçament de les sepultures i la posició dels cadàvers. Sols sabem per referències verbals que en una d'elles es trobaren dos esquelets junts asseguts; i el que hi havia en una altra estava encongit, tenint doblat el braç dret amb la mà damunt el pit i l'esquerre estirat al costat del cos. De les altres set (no) mai s'ha dit com estaven els esquelets.

Ja tard, quan finalitzaven els treballs de recerca, es feu càrrec de dirigir-los Vicent Sos, a qui devem la relació dels materials que es recolliren en un "informe resumit", però decidí per a l'estudi de les desferres faunístiques i humanes. Les conclusions que en ell s'estableixen s'acceptaren sense cap reserva i han arribat [2] a fer de Vil·la Filomena la nostra clàssica necròpolis eneolítica, constituïda per més de trenta sepultures en forma de sitja, moltes d'elles ja buides, cobertes per un gran túmul, destruït quan varen rabassar la parcel·la per primera vegada en 1917.

Però l'evidència d'unes excavacions mal dirigides demava [sic] una revisió del jaciment prehistòric, que als seus 15 anys un humil alumne de l'Institut de Castelló emprenia, i va seguir per molt de temps, amb afortunades troballes, referències i observacions personals que prestigiaren Vil·la Filomena, i ens donen d'aquest lloc arqueològic una visió exacta del que degué ser al seu temps.

Senzillament un poblat, que per millor defensar-se es recolçava en l'esquerp marge del riu i en un torrent, ara reblit de terra i pedres, que per allí li va per la banda de ponent i tanca doblant cap al migdia. Restava així el forcall com un alter d'un parell de metres sobre les terres veïnes, amb el sòl

argilenc-arenós compacte, cobert de closques de travertí, que els primitius pobladors foradaren per excavar en la terra dura de baix les sitges, de forma molt regular i sempre igual, amb poques variants en el tamany i proporcions. Segons els nostres comptes foren 32 les que es varen descobrir, esbargides arreu per tot l'alter, deixant de vegades espais buits, i en canvi es donava el cas que dues d'elles es comunicaven per haver-les obert una molt a prop de l'altra (Fig. 1).

Però aitals dipòsits per a queviures era l'estructura inferior del poblat. A dalt estaven les vivendes, que per millor defensar-se aprofitaren l'al[3]ter del forcall reforçant-lo amb murs de pedres i terra. Y [sic] aquell monticle enrasat en 1917, que sempre es cregué que seria un túmul, eren senzillament les ruïnes del poblat.

Devem aclarir-ho perquè aquella apreciació inicial dels excavadors de Vil·la Filomena va fer creure que al Millars hi hauria altres "túmul" i nosaltres mateix pensàrem al principi que ho foren els dos monticles del Castell d'Almansor, un que hi hagué al forcall del Millars i la Rambla vora l'Assut d'Almasera, l'alter de Santa Bàrbara cobert de ruïnes medievals i fins un menut muntitjol de terra, amb molta ceràmica ibèrica que hi ha al marge esquerre del riu davant la Primera Llum, o siga l'antic molí del Llop. Aviat ens adonàrem que no era així i estem convençuts de que vora el Millars, al seu pas per la Plana, no s'ha trobat cap túmul.

En el cas concret de Vil·la Filomena les sepultures hi eren, però pensem que de les 32 sitges registrades 9 s'aprofitaren per a sepulcres; unes poques tancades per sengles llosetes rodones, ben ajustades a la boca de la sitja, eren buides; i la majoria estaven reblides de terra solta, fosca o groguinosa, amb indicis de carbó vegetal, ossos d'animals i testos, com ho poguérem veure en dues sitges descobertes en els anys que seguiren a les excavacions, i en la darrera que es va trobar l'any 1942. Açò explica les nombroses desferres faunístiques que es recolliren, malgrat sols s'escolliren els ossos més sencers i representatius. Per tant, aquelles inhumacions es feren en les mateixes sitges de les vivendes, potser per un rite de convivència familiar,[4]comprovat en poblats neolítics i de l'Edat del Bronze, sobretot en l'àrea mediterrània.

Estem segurs que els rabassaires de 1917 desmuntaren les ruïnes d'un poblat per reblir de terra el torrent que hi havia a la vora, nivellar la parcel·la i plantar ametllers, perquè ací florejavien molts testos, que solen ser llisos i donen la més rica taula de formes que tenim de Vil·la Filomena; i també objectes de pedra, com destrals i alguna fulleta de sílex. Les pedres les deixaren a banda, escollint les millors per fer la paret de tanca i l'enruna anà fora, a l'altra banda del camí cobrint la sortida del torrent al riu.

No seguiren rebaixant el sòl perquè trobaren el dur tapàs i les closques de travertí; i així l'alter que degué atraure els primitius pobladors subsistia i decidiren aprofitar-lo per fer un mirador, que domina

un bell panorama pels marges del riu Per sort la rabassada de 1922 s'aturà a temps i es feren les excavacions. Després la finca canvià de mans i es mantingué com estava fins que en 1952 acabaren d'enrasar la terra rebaixant l'alter, les sitges varen desaparèixer i el poc que restava d'elles ho varen rebllir per plantar tarongers.

MATERIAL

Vil·la Filomena ha donat un material abundós i complex, molt d'ell perdut, que en alguns aspectes ens és únic i mereix un estudi acurat.

[5]

Despulles faunístiques

Ja en la fauna comença per donar la llista més complerta que tenim per al nostre Eneolític amb nombroses desferres de mamímers [sic] dels gèneres *Mustela*, *Lepus*, *Capra*, *Ovis*, *Cervus*, *Sus* i *Canis*; i en menor quantitat els mol·luscos marins dels gèneres *Purpura*, *Spondylus*, *Patella*, *Cardium*, *Archa*, *Cerithium*, *Dentatium*, *Pectumculus* i *Pina*, que serviren com objectes d'ornament i solen estar foradats.

D'aquesta llerga relació cal fer notar la presència d'un crani sencer de gos, de morro fi, com un llebrer, espècie que sembla arribà a l'Europa Occidental en l'Eneolític i de la qual no sabem que s'hagi trobat en altre lloc de la Península.

Antropologia

Els ossos humans eren més escassos podent-se identificar restes de deu individus [sic], dels quals encara es recolliren sis cranis en bon estat, però sols quatre s'estudiaren i resultaren ser dolicocefals. Per les tíbies i fèmurs es pogué deduir la talla dels adults, que era 1,677 m per a l'home i 1,556 m la dona.

Material arqueològic

Ric i variat, ofereix amb relativa abundància objectes de pedra, d'os, d'ornament i ceràmica.

[6]

Els objectes de pedra comprenen: destrals massisses, gruixudes; i altres planes, curtes o llargues (Fig. 2 i 3) totes ben polides i de pedres escollides, les més belles de fibrolita (Fig. 4). De sílex un gruixut ganivet de tall fort com serra; una peça trapezoïdal de segadora, fragments de fulletes dentades amb el salinat típic de les segadores; menuts raspadors discoïdals; puntes de sageta triangulars amb amb [sic] espiga llerga i aletes curtes, o bé amb llergues aletes i espiga curta; algun menut nucli i resquills atípics (Fig. 5). Tenint a la vora el riu es comprèn que es trobaren moltes pedres rodades i de forma regular, escollides per servir-se'n d'elles com a percutors. D'ací que tinguen el marge copejat i al mig de cada galta com unes cassoletes per agafar-los millor. Solen ser de calcària o arenisca [sic] (Fig. 6),

però en hi ha una de quarsita que serví com a martell (Fig. 2a). Altres palets menuts molt arrodonits pogueren ser pedres de fona (Fig. 2b).

Els "objectes d'os" són nombrosos, però els tipus varien poc, tractant-se quasi sempre de punxons, de vegades grans, podent haver servit com a punyals. Així ho són alguns trets d'ossos llergs tallats de viaix [sic] i mantenint senceres les apòfisis articulars per agafar-les fort amb la mà. Però en hi ha d'ídèntics, més curts, que serviren com alenes per a foradar. Millor encara els prims, fets partint els ossos a la llerga, de vegades senzilles estelles enterament polides (Fig. 7). Hi ha a més tres punxons plans, que per estar foradats els anome-[7]naren agulles, però deuen ser penjolls o amulets (Fig. 8a). En canvi un altre "penjoll" fet d'un tros d'os llerg amb els extrems polits i menut fort [sic] de través l'estimen protector de l'arquer, com les [espacio en blanco] perquè al mig està molt gastat probablement pel pas de les sagetes (Fig. 8a).

Més interessants són els "objectes d'ornament" entre els quals hi ha que esmentar les valves de mol·luscos foradades (Fig. 9) que anirien soltes o acoblant-se amb les altres peces de collar, fetes de vegades amb trossets d'ossos molt prims, que mostren les puntes esmerades, i molt a sovint grans d'enfilall discoïdals o cilíndrics, fets de petxina, pissarra negra, calixa [sic] blanca, groguenca o roja i els més bells de calaix [sic]. Es varen refer sis collars, un d'ells amb les peces enfilades segons la seua disposició original, perquè el recolliren plegat en una gleba d'argila compacta que mostrava el negatiu del teixit d'esparg de la bossa o cabasset que el contenia (Lam. (x)).

(x) s'ha de fer foto color [anotación apaisada y muy tenue en el lateral derecho]

Els collars portaven també penjolls trets de grosses valves de pectuncle, aprofitant el forat fet raspant l'apex i la forma natural de la xernera [sic], de la qual es pot treure un prisma triangular. Altres molt fins es feren amb grans dents foradades de través i deixant a una galta la superfície lluenta de l'ivori (Fig. 9b-c). Hi ha un osset cilíndric que porta al mig una ansa per dur-lo penjant, forma interessant pels seus llunyans paral·lels fora de la Península. Com també un parell de penjolls trets de sengles ullals de senglar: [8] un coní [sic] creixent llerg amb solc al mig per lligar-lo; i l'altre semillunar curt i ample foradat (Fig. 9). La riquesa d'ornaments i la seua vistositat ens obliga a pensar en ofrenes funeràries i posar-los en relació amb les sitges que serviren de sepultures, d'on deuen procedir quasi tots. En canvi un estudi analític dels objectes de pedra i d'os ens porta a resultats prou diferents. En les destrals de pedra tenim prou fragments de tamany molt variable, que es malmeteren i no tingueren cap aprofitament ulterior, destacant-se una punta de tall de pedra negra molt polida (Fig. 3a), i el cos massís, repicat, d'una altra d'ofita (Fig. 3b). Dues ja sense tall serviren com a martells o trituradores. Les destrals senceres són poques: una menuda, com

gúbia, de fibrolita trobada fora de l'alter (Fig. 2); una mitjana trapezoïdal (Fig. 3c); una altra trapezoïdal curta prou gran de fibrolita (Fig. 4b); una altra també trapezoïdal molt regular i simètrica de fibrolita (Fig. 4c); i una minúscula triangular, de fibrolita. Les dues últimes procedeixen de sepultures.

(Falta una de fibrolita) [anotación apaisada en el lateral izquierdo]

També en els punxons d'os observem una notable proporció de peces trencades, que es tornaren a refer i, més a sovint, ja no es varen esmolar.

La condició de l'utilitatge d'os i de pedra indica llocs d'habitació, cosa que s'avé amb les nombroses pedres aprofitades, quasi sempre palets les senyals deixades per l'ús que se'n va fer.

Hi ha que insistir en que a Vil·la Filomena hi hagué poblament i sepultures, perquè sols així podrem entendre la ceràmica que sortí,[9] sens dubte el capítol més interessant de la seua arqueologia. Si per sort era molt abundosa, malaurament [sic] no s'estudià com mereixia. Sols a a [sic] la decoració de cordes dedicarem nosaltres un treball exhaustiu.

LA CERÀMICA

La seua estructura varia prou. En els testos recollits a l'alter de vegades el fang es fi i està ben cuit, amb la superfície llisa, de tons grisos o marró fosc, poques vegades clars o rogencs. D'aquesta ceràmica fina sense ornaments tenim un bol fondo, de vora replegada, reconstruïble quasi sencer (Fig. 10b).

El bol, baix o de vora alta és la forma corrent en la ceràmica de l'alter (Fig. 11). Y [sic] es curiós que el [sic] nombrosos testos de fang negre ben cuit del vas de mig volum que es trobà a les sitges semblen donar la mateixa forma, com un gran bol fondo ([espacio en blanco]). Hi ha, però, dos testos, probablement tardans, de perfil estrangulat ressaltant en un el nervi central del vas carenat (Fig. 12a i 22a).

En la ceràmica procedent de les sitges no hi ha anses i per agafar el vas es posava un mugró a prop de la vora (Fig. 13A, Fig. 14 i Fig. 15a). En pocs casos són menuts i en rengle, purament decoratius (Fig. 15c, d i e), poden estar al mig (Fig. 15b), i ser també [sic] com un [sic] curta cresta aplanada per impressions digitals (Fig. 12b). Aquestes es veuen millor en la vora d'un vas amb mugró estirat, vertical (Fig. 13c). En un altre, de llavi obert la vora plana està dentellada per incisions transverses (Fig. 13b).

Més interessants i per ara úniques en el nostre Eneolític són les impressions fetes amb les ungles [10](Fig. 16c) o pessigant el vas com es veuen en un parell de fragments gruixuts de fang roig (Fig. 16a) i en un altre groguinós més prim (Fig. 16b). Per elles podem saber que aquesta ceràmica la feren mans femenines, com s'ha pogut comprovar en altres llocs per les senyals dactilars. Però en un es veuen curtes incisions arquejades que semblen ungulars [sic] i no ho són. (Fig. 16d).

A l'alter, dintre de les sitges la ceràmica podia ser d'aspecte primitiu, prou grollera o extraor-

dinàriament fina, superant la de fora. En canvi la que trobarem al reblit del torrent és més equilibrada i tècnicament perfecta pel fang, la cuita i les superfícies regulars; dominant ara els colors clars,

grisos, groguencs o rosats. En els vasos majors es veu l'espurnejat blanc de la sorra que serví de desgrassant.

Les formes canvien poc, seguint els bols i dominant els vasets regulars amb la vora oberta enfora, de llavi pla, a sovint portant per apèndex [sic] menuts mugrons plans (Fig. 17, 18 i 19). En alguns vasets s'inicia la nervadura cap al mig (Fig. 20, 21 i 22a), però sols en un s'arriba a l'aresta viva del vasos carenats de la plena Edat del Bronze, i no te com ells la superfície polida (Fig. 22b).

La decoració incisa és ben curta: un menut test amb ratlles paral·leles (Fig. 16e); un altre amb mig cercle reblit de punts (Fig. 16f); i el millor, de perfil evolucionat, amb faixes verticals de fines línies paral·leles que porten als marges curtes ratlletes vergents [sic] en espiga (Fig. 16g).

La decoració en relleu és poca però ben definida en els seus trets fonamentals de sempre. Els [11] cordons repujats per impressions digitals o dentellats a cops de ganivet envolten i reforcen el coll del vas gran i parets gruixudes, amb la vora oberta i es de creure que enllaçarien les anses (Fig. 23 i 24), que ara apareixen a Vil·la Filomena, en vasos menors. Sols una redona (Fig. 25) i una altra plana, en cinta (Fig. 26).

Una ceràmica inèdita

En la terra treta de les sitges varem trobar una poceràmica [sic] que en tot es separa de les altres, i també és atractívola i ens sembla interessant per estudiar-la a part.

Comprèn sis fragments, dels quals tres ens donen el el [sic] perfil del vas: una cassoleta amb la vora alta de llavi, més ampla pel cos, que és aplanat. Forma que coneixem per bé per un dels primers vasos sencers que es trobaren a Vil·la Filomena (Fig. 10a). Pel fang també es pot agrupar amb aquells sis fragments, malgrat no mostre per fora el mateix llustre, que originàriament el degué tenir. En aquells fragments, en efecte el fang és de color marró fosc, prou igual i ben cuit. Els colls de les cassoletes són llisos, però el cos hemisfèric aplanat de baix es parteix en sectors per incisions acanalades, amples i poc fondes. Una ceràmica fina i elegant, que per ara no era coneguda en el nostre Eneolític (Fig. 26).

La ceràmica del vas campaniforme

Però el prestigi que assolí Vil·la Filomena entre els prehistoriadors li vingué del vas campaniforme, que al temps que es feren les excavacions no es coneixia al País Valencià i encara avui el jaciment més in-[12]teressant per als prehistoriadors que se n'ocupen d'aquesta espècie de ceràmica perquè

ací mostra caràcters peculiars quasi bé únics en tota la Península.

La seua decoració ens dóna les seues tres tècniques peculiars: la línia incisa a punxó, el puntillat i les impressions de cordes. La primera sols la trobem en tres fragments amb faixes de línies paral·leles i zig-zags, que són porcions mitges de vasos corrents, probablement casquets esfèrics (Fig. 27, a i b); i el fons umblicular amb part d'una estrella i amples faixes de línies radials d'un gran vas de parets gruixudes, que degué ser campaniforme (Fig. 27c).

En canvi la tècnica del puntillat es dóna sempre en vasets fins i menuts, de fang ben cuit, gris o negrós amb una engalba d'argila ferruginosa que a fora li canvia el color: marró clar o roig prou viu, molt llustrós. La forma ens és coneguda per un exemplar complet de perfil suau, coll alt i fons pla lleugerament reentrant fent aresta al peu ((x)). Hi ha en la ceràmica llisa de les sitges alguns testos de vores campaniformes i bona manufactura, però la tècnica és molt diferent (Fig. 28). Els fragments puntillats senyalen la presència d'uns vasos que tot fa creure serien idèntics al que es trobà sencer.

(x) fotos (x) fotos [anotación apaisada en el lateral derecho]

La decoració dóna sempre les conegudes faixes reblides de curtes línies de punts inclinades en direcció alterna de faixa a faixa, deixant entre elles espais de la mateixa amplada amb la superfície llisa. En un fragment les faixes es limiten per línies de punts ((x)); hi ha algun [13] cas també de separació per línies seguides ((x)); i és corrent que es fera per impressions de cordells que deixaren el negatiu del torçat en l'argila blana ((x)). De vegades aquestes línies de cordes es veuen soltes a la vora ((x)). Y [sic] així en la majoria dels vasos campaniformes de Vil·la Filomena s'acoblen el puntillat i l'estampat del cordell.

Sols en un parell de casos desapareix el puntillat i resta sola la "decoració cordada". Dos menuts fragments que corresponen a l'aresta de baix porten una espesa faixa de cordells estampats ((x)). En canvi tenim prou fragments d'un vas campaniforme gran, de fang ben cuit, grisenc llustrós a fora, marró fosc o groguenc per dintre, cobert de línies fines de cordes fent espiga el doble torçat, deixant faixes llises. A la vora per la galta de dintre les línies de cordells són normals i paral·leles, acoblant-se'n set en ampla faixa que va reseguint [sic] el marge ((x)).

Afegim encara un test solt de forma indefinida que porta impressions d'un cordell gruixut, com el torçal o eixereta dels nostres espartisers [sic]([espacio en blanco]).

(x) fotos [anotación apaisada en el lateral derecho]

[14]

Amb el material arqueològic, antropològic i faunístic que lliurà Vil·la Filomena la imatge que

donava la nostra comarca en la transició del Neolític a l'Edat del Bronze millora considerablement respecte als períodes anteriors, dels quals sols disposàvem en les estacions al aire lliure d'alguns vestigis d'habitatges i el mobiliari lític que reiterades i pacients prospeccions acabaren fent-lo nombrós, però sempre recollit aflorant per terres conrenades [sic], secularment remenades per l'aladre.

També els sepulcres molt a sovint foren regirats i malmesos, invalidant per a l'estudi les desferres humanes; en el mobiliari lític la mostra és curta; i si en els ornaments i la ceràmica hi hagué més informació es perd unitat en el temps no podent dir d'alguns sepulcres si són neolítics o de l'Edat del Bronze.

Vil·la Filomena respon a les nostres sol·licituds lliurant abundoses i variades despulles arqueològiques, antropològiques i faunístiques. Sols hi notem l'absència del metall, que estem segurs ja era conegut, però d'ús poc corrent al nostre País. La pedra i l'os s'empren en l'utilitatge mostrant destresa en el treball. Però és evident que el sílex ha perdut preeminència en els canvis, veient-se'n poc d'importació, valent-se del que es té a mà, aprofitant al màxim els palets de sílex gris o negrós que arrossega el riu. Massa menuts per treure bones fulles, però la pedra és dòcil al retoc fet a pressió i dóna objectes de bona traça, especial-[15]ment les puntes de sageta. En canvi les destrals segueixen sent variades en tot, per la forma, el treball i la qualitat de la pedra, i com sempre les més fines són de fibrolita, prova de que aquell ignorat centre difusor seguia florint i remetent-les. Y [sic] és que també en la destral entra molt de metall, que als començos es reserva per a coses lleugeres, com ornaments, punxons, sagetes, punyalets...i també les destrals que trobem per ací solen ser de poc pes.

Les desferres faunístiques permeten afirmar que la ramaderia va ocupar lloc preferent. Per la quantitat d'ossos dominen en molt les espècies domèstiques: Capra, Ovis, i Sus. El cas del porc és discutible, perquè potser foren senglars, compaginant-se amb els ossos de cérvols: dos animals que ací visqueren fins fa unes poques centúries.

És interessant el gos de Vil·la Filomena, per ara el més vell que s'ha trobat al nostre país. El crani de morro fi correspon a un llebrer, i açò explicaria la freqüència d'ossos d'animals menuts, especialment el conill, que degueren ser les seues preses. És el gos de l'Eneolític, que va precedir als mastins de la plena Edat del Bronze en altres llocs, però que ací sols ho suposem, perquè no s'han trobat les seues desferres.

A l'entorn de Vil·la Filomena la terra val poc, però llavors es podrien rompre menudes parcel·les, que per ser novelles i en llocs escollits donarien profit, i podem assegurar que de conreus n'hi havia. Tenim la prova indirecta de sempre: els sílex dentats amb el tall lluent i blanquinós fet pel cereal al segar-lo. Són pocs i malgrat açò es pot establir una diferèn-

cia entre les bones fulles dentades per ambdues bandes que sortiren [16] a les sitges (Lam. n.os [espacio en blanco] i [espacio en blanco]) i les peces menudes procedents del reblit del torrent (Lam. n.os [espacio en blanco]).

Aquelles han de pertànyer a una segadora recta i amb poques pedres, com la que es trobà dintre d'una sitja neolítica al Fayum ([espacio en blanco]); i les menudes a segadores corbades i amb pedres curtes que arreu es troben en els poblats de l'Edat del Bronze. A la Mola Alta de Serrelles en sortí una prou sencera ([espacio en blanco]).

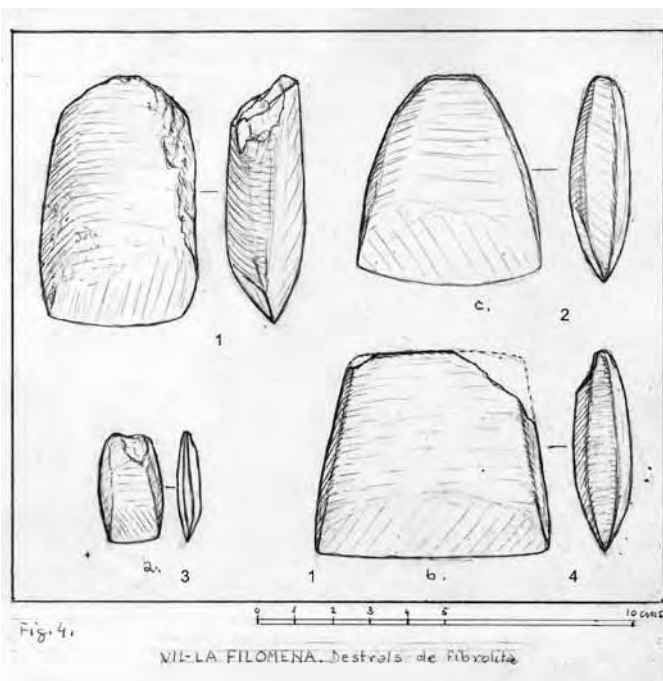
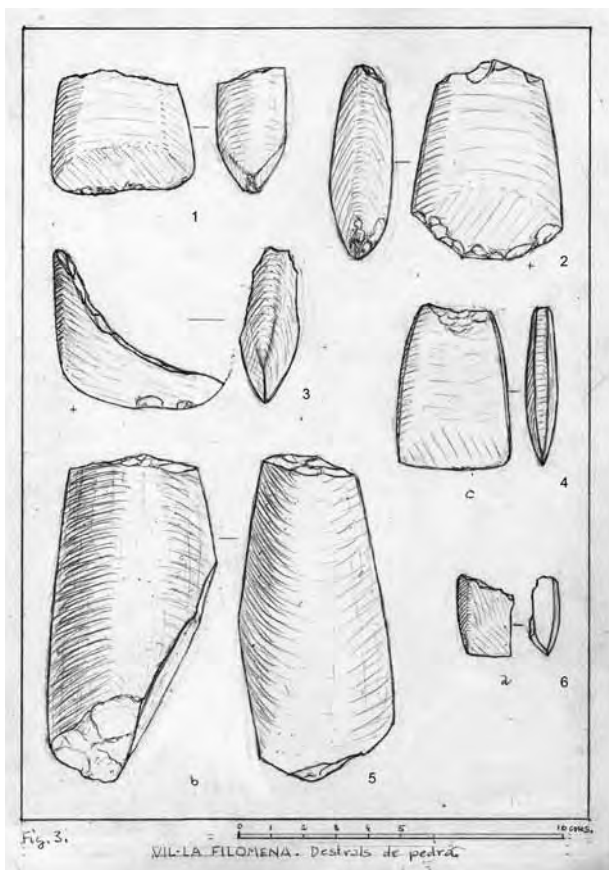
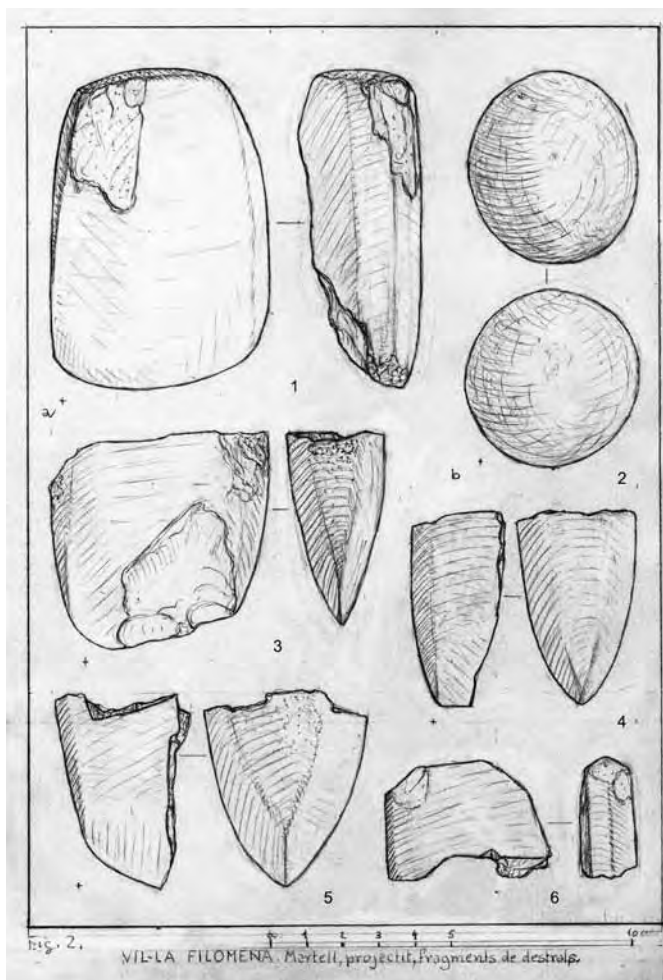
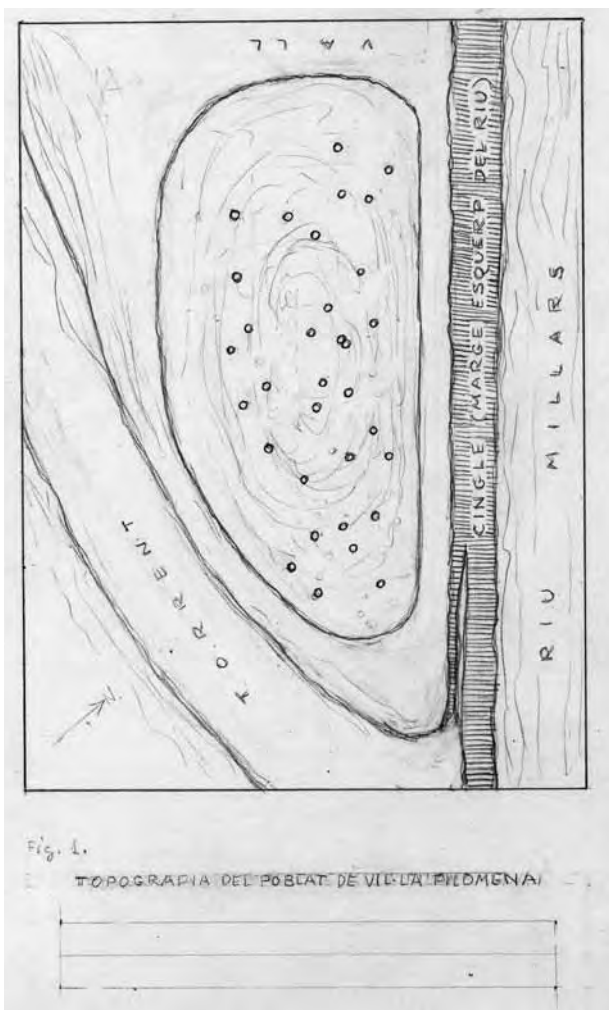
Si en l'utilitatge es nota certa autarquia, valent-se del recursos propis en els objectes d'ornament hi ha de tot, però es diria que les peces més vistoses i perfectes vingueren de fora. Les menudes rodilles de petxina de segur que es feren ací, com es veu per l'abundància de valves de pectuncle, quasi totes molt arrossegades per les onades, i per tant sols aprofitables per fer objectes d'ornament. Però tinguem present que en la platja que hi ha més a

prop es troben senceres i també són poques; havent de pensar en algun indret de costa pedregosa, on l'embranchida [sic] de les onades arrossegant les petxines entre les pedres acabà deixant-les llises i arrodonides.

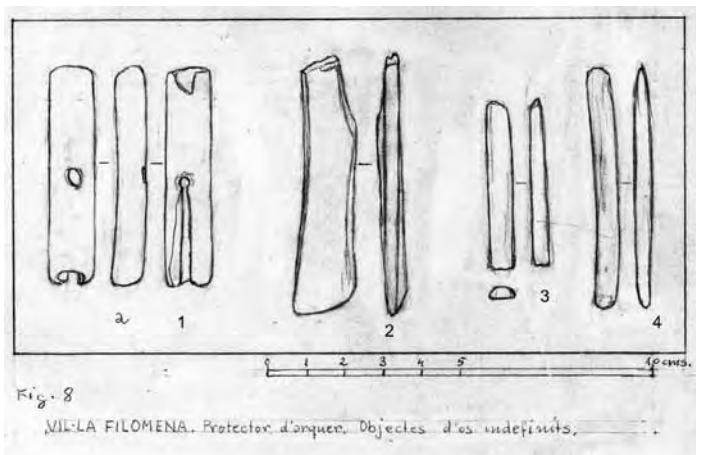
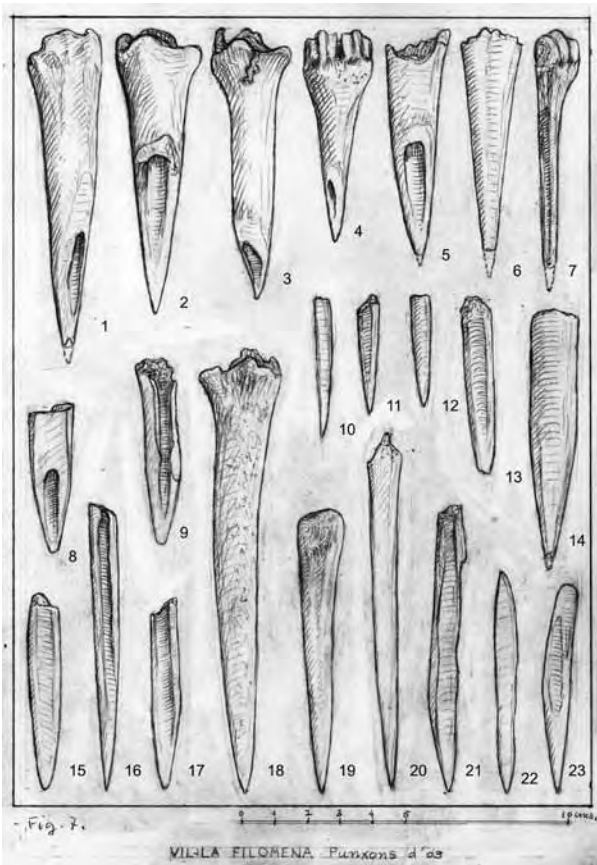
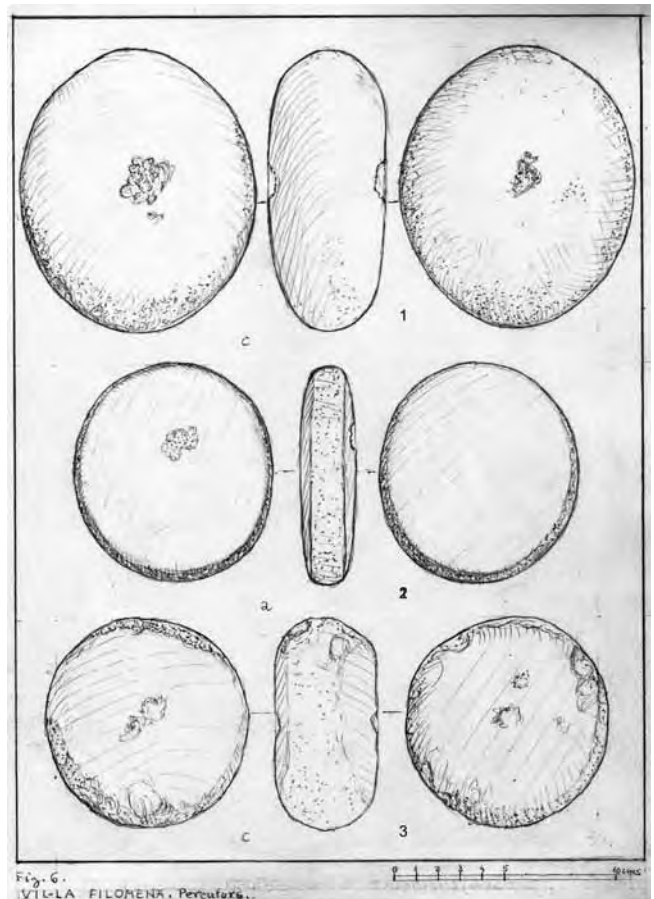
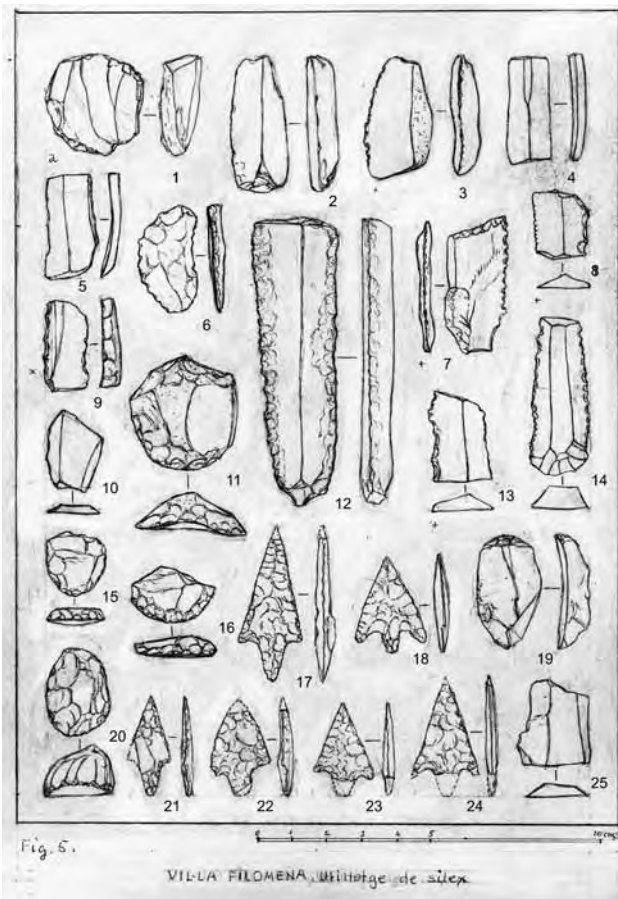
Circumstàncies que es donen en les sortides de rius i barrancs; però ens falten els bancs de mol·luscos. Sols entre Alcosebre i Capicorp en més de tres quilòmetres de costa arreu es veuen les valves de pectuncle llençades per la mar.

Y [sic] és que ací hi hagué un moviment d'emersió a càrrec de la Muntanya Grossa, que deixà en sec, fora l'aigua, un gran banc de "petxinots". Les formacions diluvials el cobriren, com ara es veu en un nivell prou baix, que la rosega enduent-se terra i petxines. Moltes d'elles tornen a la costa [17] llençades [sic] per les onades, que les gastaren i arrodoniren per anar revoltes entre les pedres.

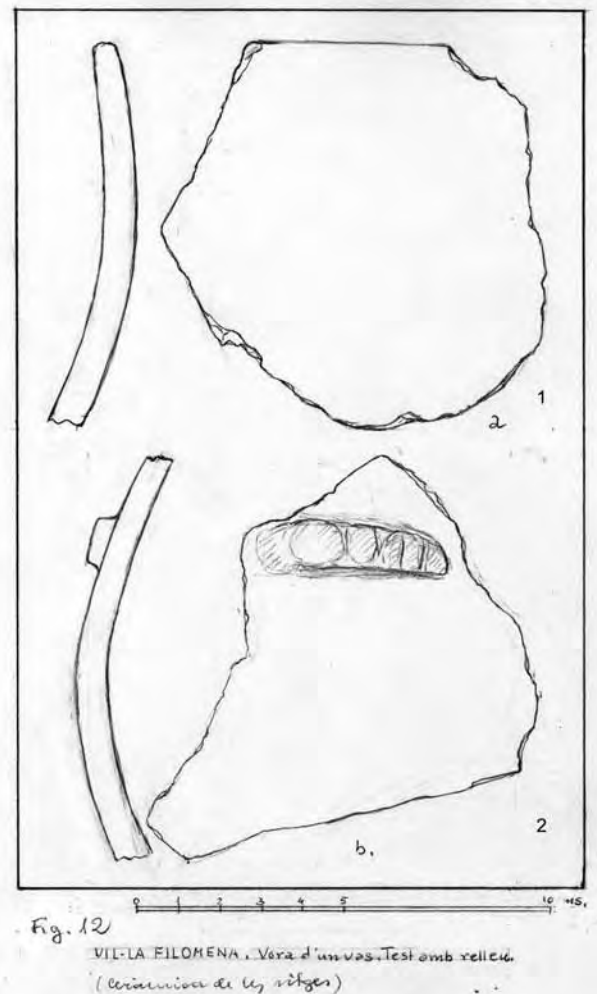
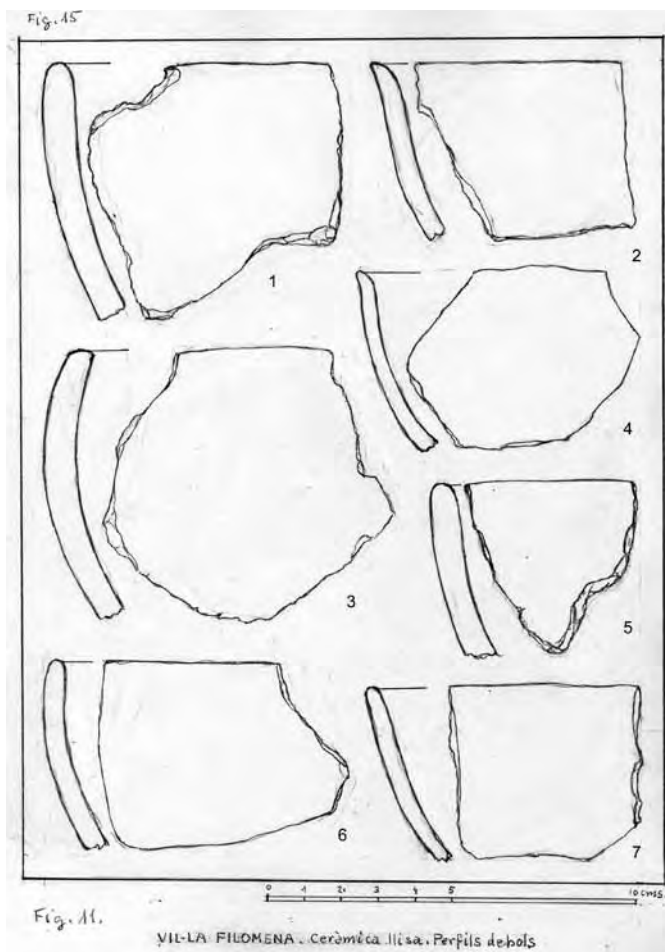
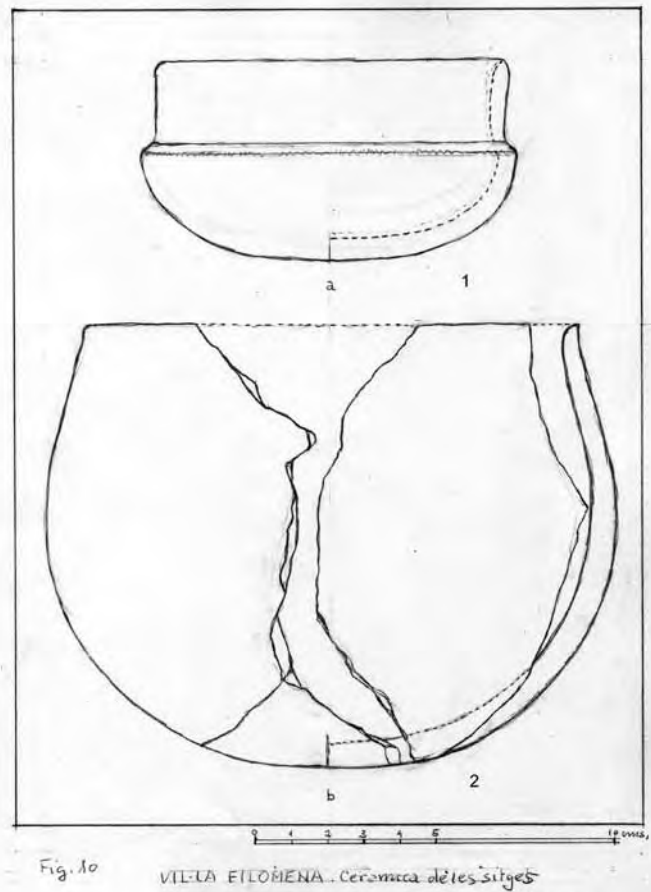
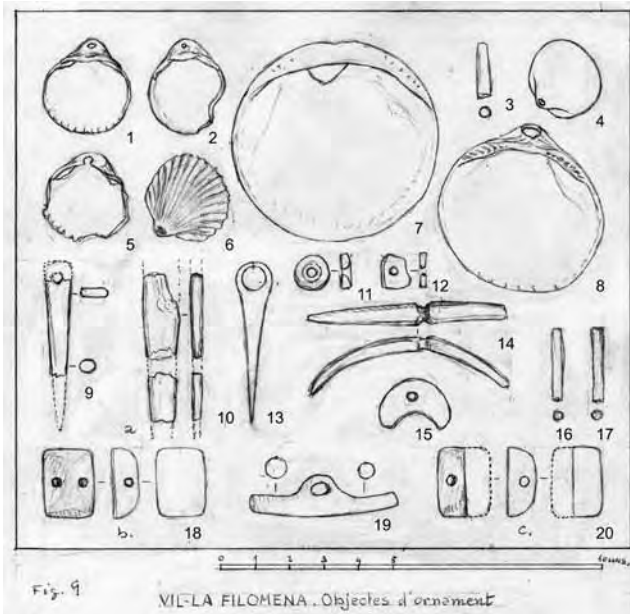
En opinió nostra d'ací degueren sortir moltes volves de pectuncle que serviren per fer les fines peces de collar tan freqüents en el nostre Eneolític.

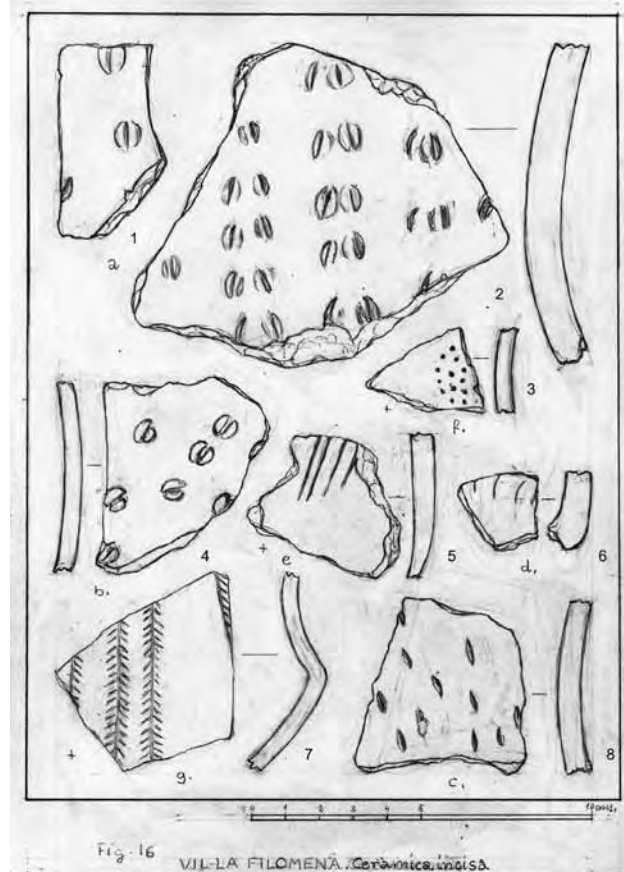
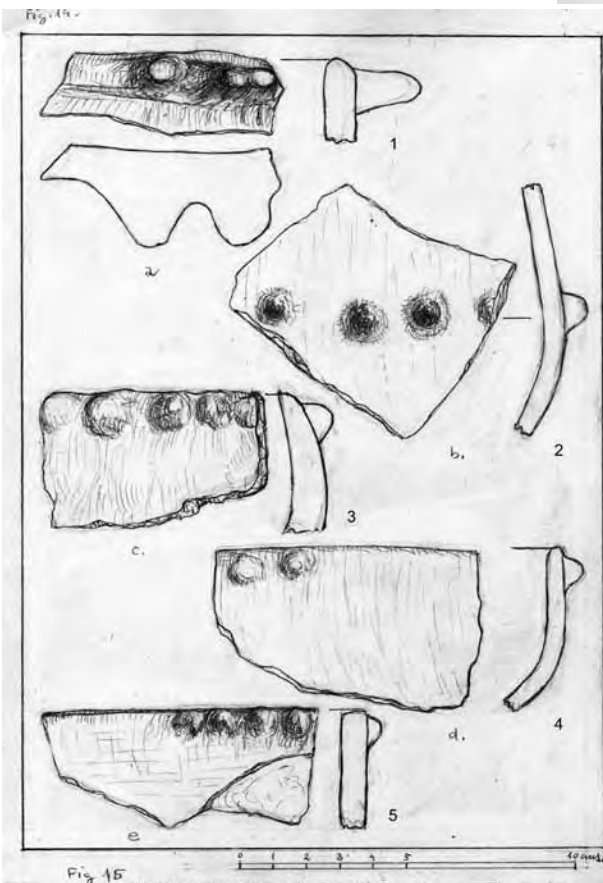
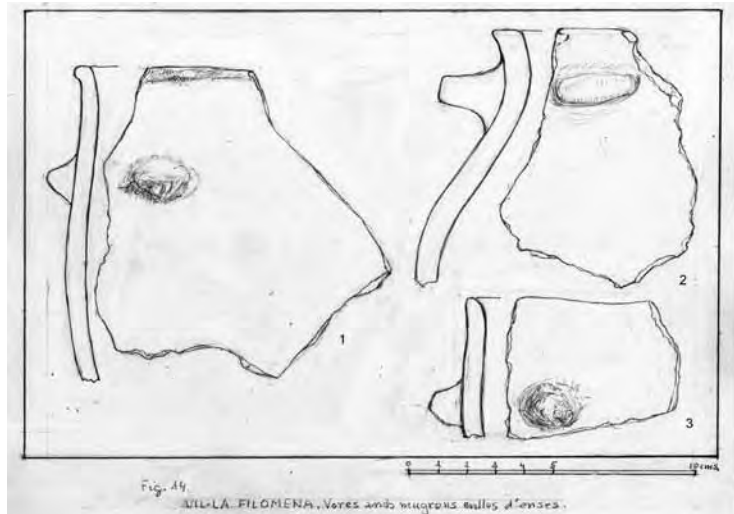
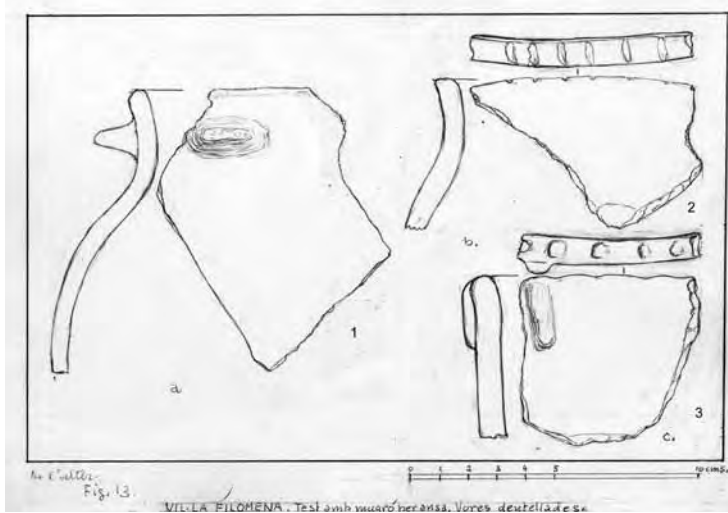
Figuras Esteve 1-4

Figuras Esteve 5-8

Figuras Esteve 9-12

Figuras Esteve 13-16

Fig. 18.

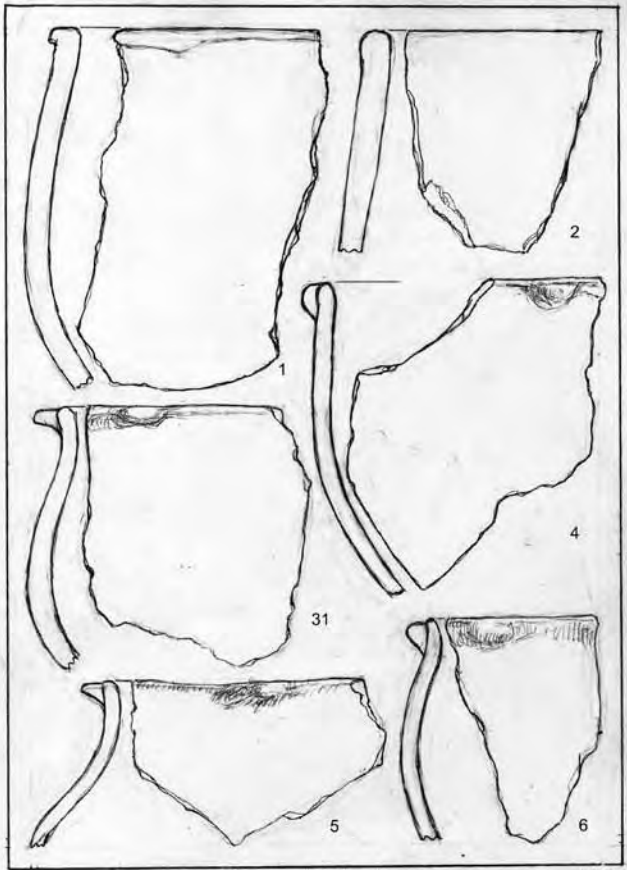

Fig. 17 VILA FILOMENA, Perfils de ceràmica llisa.

Fig. 18.

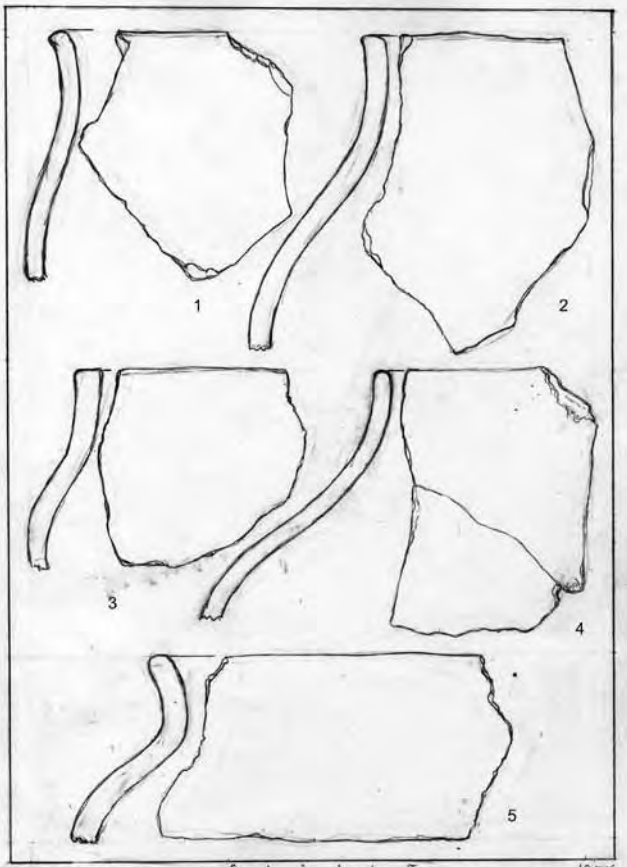

Fig. 18 VILA FILOMENA, Perfils de la ceràmica llisa I.

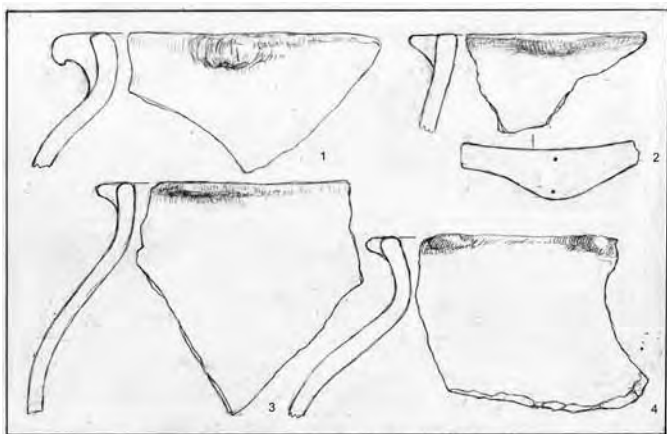

Fig. 19 VILA FILOMENA, Vores de vasos amb motius mègrons decoratius.

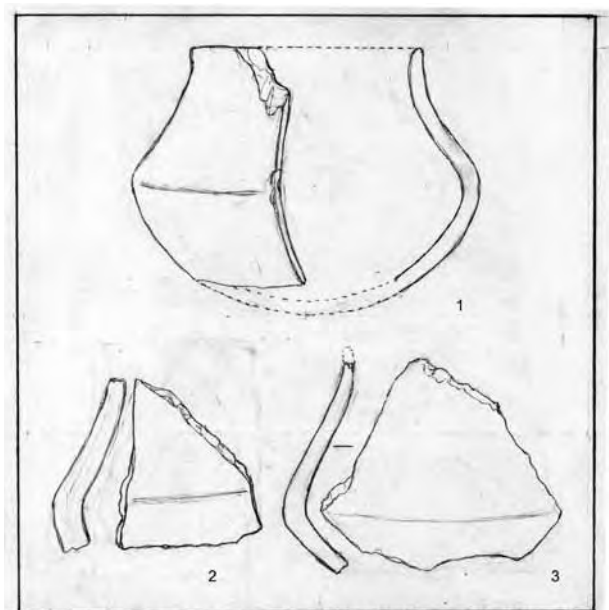

Fig. 20 VILA FILOMENA, Fragments de vasos carenats.

Figuras Esteve 17-20

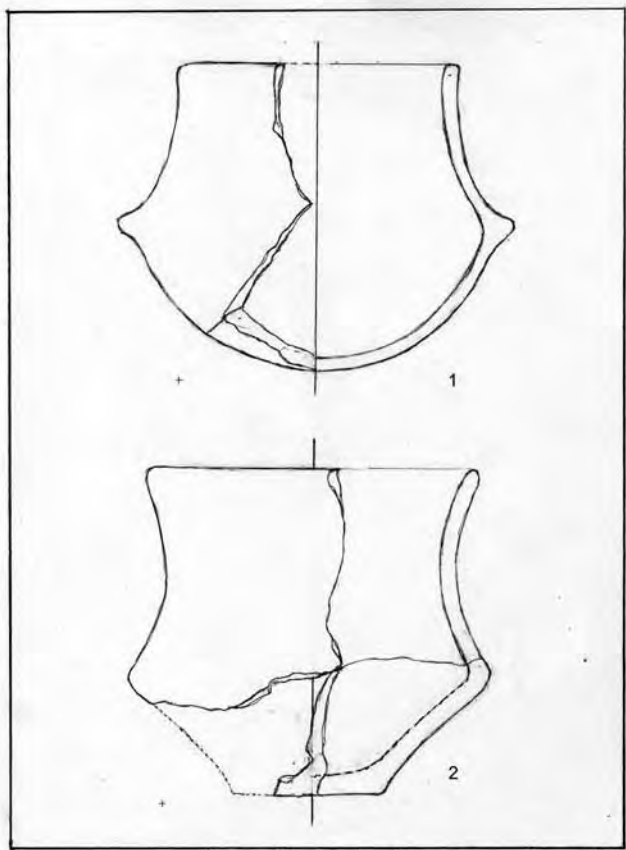

Fig. 21.

VIL·LA FILOMENA . SECTOR S.O. (TERRA DUTA DE DALT) (+)

- A. Faig fi, gis fosc, quarat rígid, cap a la vora lleugerament groguinós, Beu caní.
- B. Faig fi, mèdula negra. Dure per fora. Beu caní.

Fig. 28

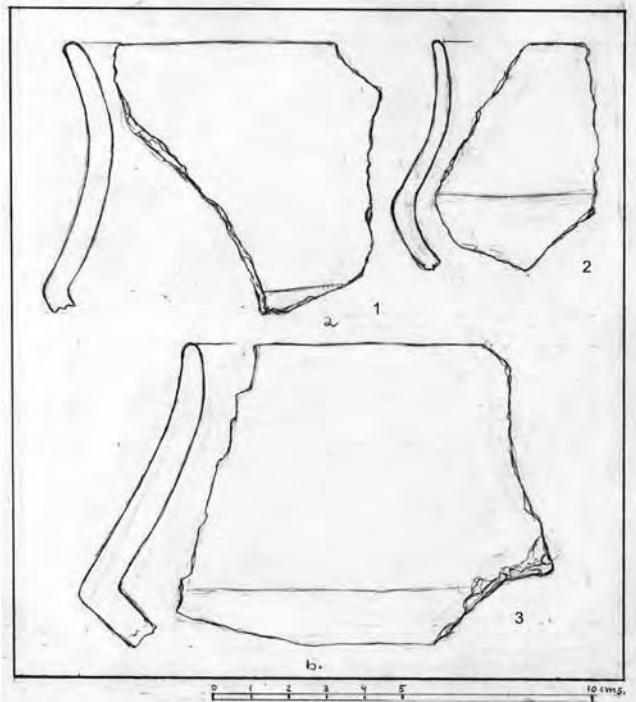

Fig. 22.

VILLA FILOMENA . Vores de vasos carenats.
a de l'alter.

Fig. 25

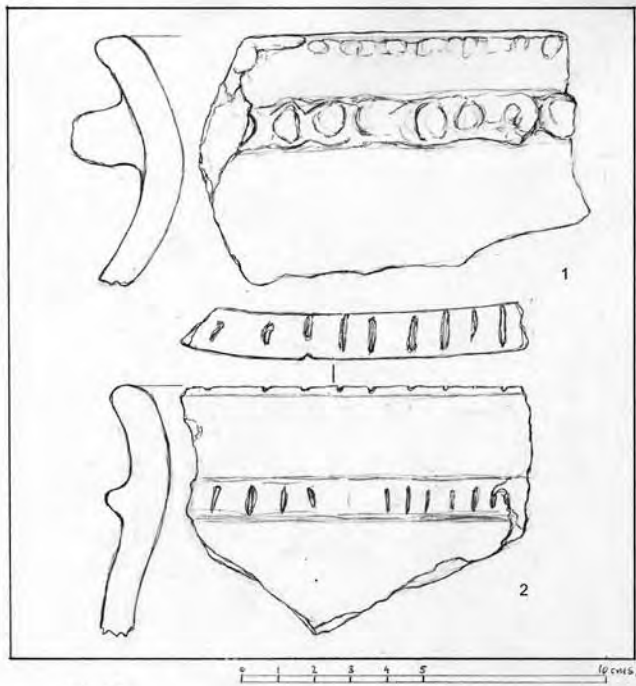

Fig. 23

VILLA FILOMENA . Ceràmica decorada amb relleus

Fig. 24

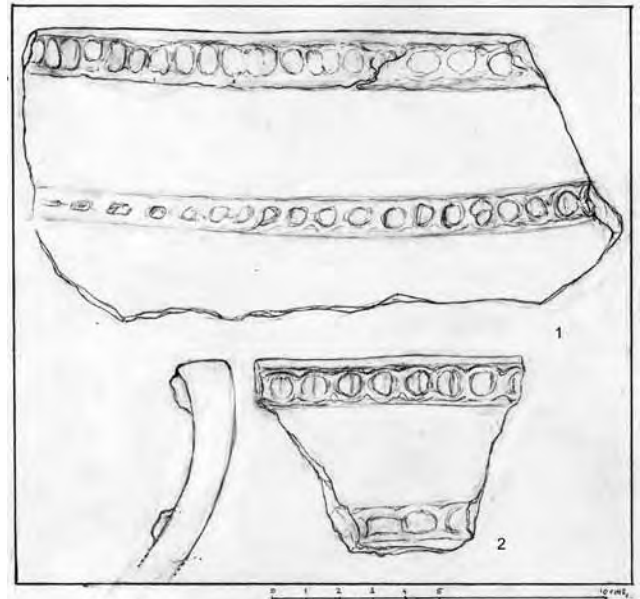

Fig. 24.

VIL·LA FILOMENA . Fragments d'un vas amb cordons en relleu

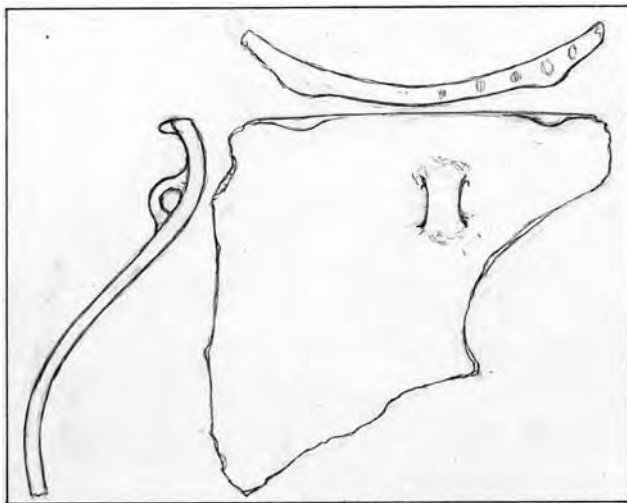

Fig. 25
VILLA FILOMENA. Fragment d'un vas gran llis amb ansa rodona.

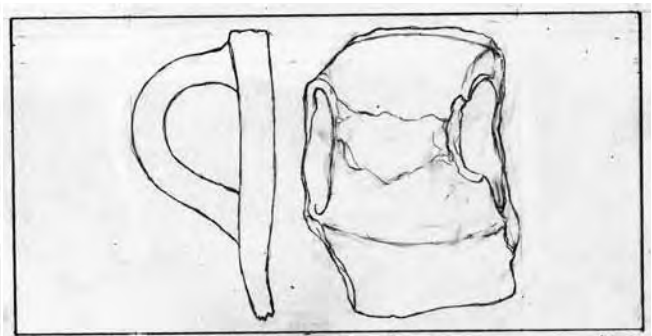

Fig. 26
VILLA FILOMENA. Test amb ansa en cistà.

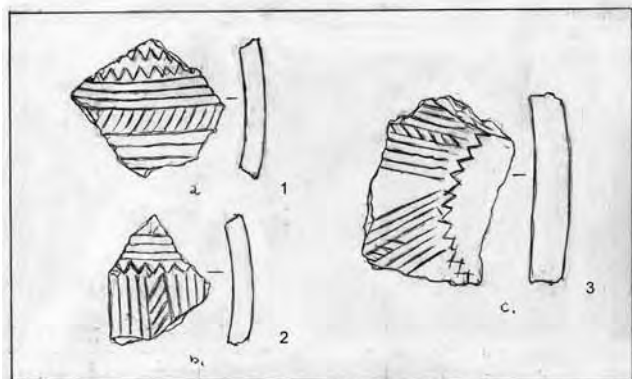

Fig. 27
VILLA FILOMENA. Ceràmica tipus de Salama.

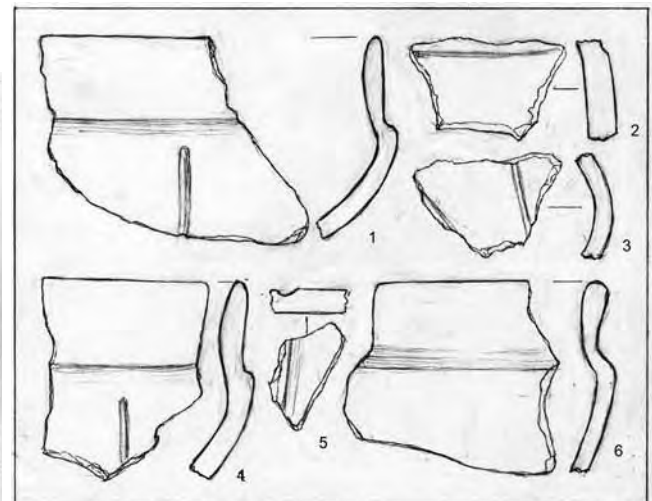

Fig. 27
VILLA FILOMENA. Ceràmica de superfície llustrada decorada amb acanalats.

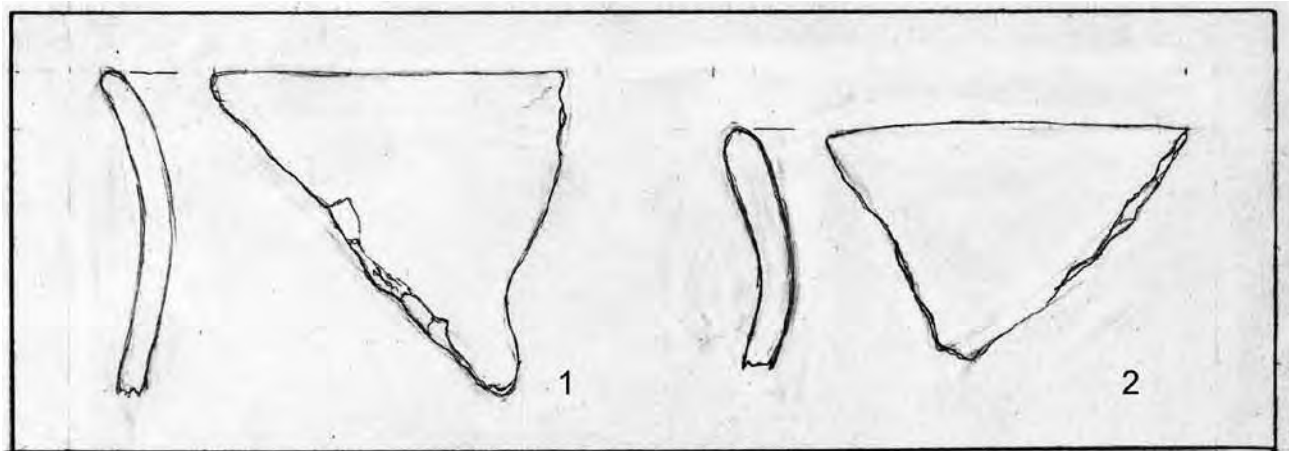

Fig. 28
VILLA FILOMENA. Ceràmica llisa. Vores acompanyades.

2.4. Necròpolis de Vila Filomena

Mecanotexto de dos pàgines. Epígrafe contemplado en el documento de 31 pàgines, con título “Les cultures neolítiques del Maestrat i la Plana de Castelló”.

e) Necròpolis de Vila Filomena

Contenia aquesta necròpolis més de trenta fosses en forma de sitja excavades en el “tapàs”, que és una marga arenosa molt compacta, distribuïdes d’una manera irregular i cobertes per un gran amuntegament de terra i pedres, que fou desfet i escampat per la finca l’any 1917, trobant-se ja llavors un enterrament, que cal suposar-lo al mig del túmul i per damunt dels altres, que foren excavats en 1923.

No està clara la posició dels cadàvers perquè al principi no es tingués gaire cura en aquesta mena d’observacions guardant-se tan sols els objectes que sortien, especialment la ceràmica. Quan el geòleg Vicent Sos es feu càrrec de la direcció de les excavacions encara pogué veure en una de les fosses dos cadàvers mal conservats, posats l’un al costat de l’altre i en una altra va trobar un esquelet ajupit amb el braç dret doblat i amb la mà contra el pit i l’esquerre estès a lo llarg del cos.

En moltes sitges els enterraments havien sigut ja revolts, trobant-se trossos de ceràmica, ossos d’animals, i de vegades eren ja buits, o millor dit, plens de terra i pedres; però contenien un esplèndid material faunístic, antropològic i arqueològic, que fan de la necròpolis de Vila Filomena la més interessant de totes les que s’han trobat fins ara en les terres valencianes.

La fauna comprèn entre els mamífers els gèneres “Mustela”, “Lupus”, “Capra”, “Ovis”, “Cervus”, “Canis” i “Sus”, i entre els mol·luscos la “Purpura”, “Spondylus”, “Patela”, “Cardium”, “Archa”, “Cerithium”, “Pectunculus” i “Pina”. Les valves d’aquests darrers serviren en molts casos com a objectes d’ornament.

Entre els ossos humans es recolliren sis cranis en bon estat de conservació, quatre dels quals s’han estudiat i són dolicocefals. Les tíbies i fèmurs han permès deduir una talla de 1 m 677 mm, per a l’home, i 1 m 556 mm per a la dona.

Però lo més interessant de tot és el material arqueològic, que en els pocs sepulcres que es trobaren intactes era abundós i molt variat, ja que comprenia destrals massisses de basalt o diorita; altres planes trapezoïdals de fibrolita; bones fulles de sílex, algunes d’elles dentades; rascadors ovals o discoïdals; belles puntes de sageta, totes elles triangulars, unes amb espiga llarga i aletes curtes i altres amb espiga curta i aletes llargues, formes que

assenyalen ja el darrer grau de l’evolució de les sagetes almerienes; percussors, que de vegades són senzills palets amb cassoles gravades, i pedres pla- [2] nes d’arenisca [sic] amb senyals d’haver-se usat com afiladors; punxons d’os, unes vegades fins i ben polits i altres fets d’ossos llergs, que encara conserven l’articulació per a millor agafar-los amb la mà; agulles curosament treballades que més aviat semblen objectes d’ornament; moltes peces de collar discoïdals o cilíndriques de calça [sic], pissarra, calaita [sic], os o valva de pectuncle; penjols d’os, entre els que cal esmentar-ne un en forma de mitja lluna i un altre cilíndric, amb una mena d’ansa per a lligar-lo; i molta ceràmica que malgrat estar molt trossegada, és lo més interessant.

És de doldre que per no haver-se portat l’excavació amb el degut mètode no es puguen reconstruir els vasos. Alguns fragments de bon tamany i superfície llestrosa [sic] acusen formes esfèriques amb la vora replegada iniciant-se ja en ells les formes proto-argàriques. Existeix un vas complet, una mena de cassola de fons hemisfèric i coll alt cilíndric i una tenalla reconstruïble, que deu ésser esfèrica, amb la vora lleugerament estrangulada.

Aquesta darrera està decorada per cordons, amb impressions digitals, tècnica que es veu també en uns pocs fragments de grans vasos i en altres més petits que porten una fila de mugrons al costat de la vora. Però en general els motius en relleu són escassos. En canvi abunden prou les incisions de les quals unes són molt semblants a les de l’antiga ceràmica de les coves, i les altres, que formen la immensa majoria pertanyen a l’espècie del vas campaniforme.

En dos casos la decoració d’aquesta ceràmica segueix la tècnica de la línia contínua, en tot semblant al grup de Salamó; però el millor conjunt de fragments i un vas que sortí sencer estan ornats per faixes puntillades, separades de les zones que resten llises per impressions de cordes. Aquest darrer motiu de les cordes estampades és la decoració exclusiva de un vas no reconstruït i altres fragments de vasos; de fons pla, forma i decoració que no es troba en altre lloc de la Península i en canvi són pròpies de certes comarques de l’Europa Central.

2.5. Tesis Doctoral

Extracto del documento “Estudios acerca de la cerámica cardial y el origen del vaso campaniforme”. 101 pàgines mecanografiadas y 38 láminas fotográficas. Madrid, 1935.

Capítulo “Cronología”

(...)

En su fase más avanzada este período³³⁸ está admirablemente representado por la necròpolis de “Villa Filomena”, cerca de Villarreal(1)³³⁹. Las tum-

338. Se refiere al Pleno Eneolítico

339. Refiere en nota los trabajos de V. Sos Baynat

bas son en forma de silo y estuvieron cubiertas por un túmulo. Poseemos de esta necrópolis un magnífico material. La cerámica ofrece las formas más típicas de la cultura de Almería en su máximo apogeo. Junto a ellas aparecen otras especies decoradas, raras veces por cordones en relieve y con más frecuencia por motivos incisos, entre los cuales destaca el vaso campaniforme que aparece con bastante profusión (Fig.4)³⁴⁰; su decoración consiste en zonas de puntillado alterno, tan corrientes en el grupo de Almería, impresiones de cuerdas,

y motivos incisos de línea continua [67] a punzón, emparentados directamente con el grupo de Salomó. De hueso se encuentran punzones de formas variadas, agujas, colgantes y amuletos. De piedra hachas macizas amigdaloides y planas de forma trapezoidal, percutores, hojas de cuchillo, raspadores y puntas de flecha, con pedúnculo y aletas, habiendo desaparecido todas las restantes formas. Estamos pues en el término de la evolución de las puntas de la cultura de Almería.

(...)

340. Reproduce fotográficamente el vaso campaniforme entero